

РУХ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ЭПИСТЕМОЛОГИЯСЫ

¹*Рыстан Жанерке Каппаркызы, ²Турсынбаева Айгул Омирбеккызы*

¹*Rystan1994@mail.ru, ²aigul_73kz@mail.ru*

^{1,2} *Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті*
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

¹ *Zhanerke Rystan, ² Aigul Tursynbayeva*

¹*Rystan1994@mail.ru, ²aigul_73kz@mail.ru*

^{1,2} *L.N. Gumilyov Eurasian national university*
(Nur-Sultan, Kazakhstan)

Аңдатпа. Бұл мақаланың мақсаты XIX ғасырдан бастап бүгінгі күнге дейін қолданылған рух ғылымының теориялық, әдіснамалық негізін зерттеуге арналған. Ең алдымен, эпистемология ұғымының этимологиялық мәніне қатысты философия тарихындағы түрлі тұжырымдамаларға тоқталып, оның даму жолдарын талдайды. Одан кейін жаңа эпистемологиялық төңкеріс аясында пайда болған рух ғылымының әдістемелеріне терең талдау жасалынды. Рух ғылымының табиғат ғылымы сияқты өзіндік әдісі, объектісі бар екенін дәлелдегісі келген философиялық бағыттар мен жеке философтардың атап айтқанда, В. Дильтей, философиялық герменевтиктер Э. Гуссерль, М. Хайдеггер, Г. Гадамер, қазіргі заман өкілі К. Скиннер сияқты зерттеушілердің қосқан үлестерін жүйелі түрде қарастырылды.

В. Дильтей танымындағы «Geist» ғылымының әдістерімен танысып, оның қазіргі заманғы ғылымдағы әдістерге әсері талданды. Рух ғылымы деген ұранмен бастауын тапқан қозғалыс гуманитарлық кейіннен әлеуметтік ғылымдарға герменевтика, феноменология, историцизм, релятивизм, психологизм, структурализм, конструктивизм сынды зерттеу әдістері мен бағыттардың шығуына түрткі болды.

Түйін сөздер: эпистемология, рух ғылымы, жаратылыстану ғылымы, классификация, позитивизм, логикалық позитивизм, герменевтика, интерпретация, тарих философиясы.

Кіріспе

Мақаланың тақырыбына қарай отырып, келесі үш сұрақ туындайды. Біріншісі, «рух білімі» деп қандай білімді меңзеп отырмыз? Неге «білім», «рух білімі» (Cultural or spiritual sciences) деп, білімнің ішінен ерекше бөлініп қарастырылуы қажет? Білім деп біз нені айтамыз? Платоннан келе жатқан «білім» түсінігі қаншалықты өзгерді? Немесе Платонның айтып отырған «білім» дегенінің өзі не? Екінші сұрақ та осы бірінші сұрағымыздың жалғасы ретінде, жоғарыда айтып отырған тану, яғни білу мүмкін бе? Танудың, басқаша айтқанда білудің бастауы,

әдістері, формалары қандай, ақиқатқа жетудің ғылым адамдарына таныс «белгілі», «нақты» жолы бар ма? Бұл сұрақтар эпистемологияға қатысты сұрақтар. Аталмыш сұрақтарға философия тарихында көптеген ғалымдар ой жүгіртті. Тіпті, қазіргі заман (contemporary) деп аталған күніміздің теорияларында, қойылып отырған бұл сұрақтарымыздың барлығын, негізсіз деп танып отырған бағыттар, французша айтқанда (philosophiques ecoles) философиялық мектептер баршылық. Бірақ бұл мақаланың мақсаты ол мектептерге ой жүгірту ғана емес, қазіргі «постмодернизм», «структурализм», «феноменология» «герменевтика», «постструктурализмнің» және т.б. ғылым әдістері мен мектептердің дамуына әсер еткен оймен танысу. Мақаланың ашқысы келіп отырған алаңы, XIX-XX ғасырларда қалыптасып қалған «білім» түсінігіне, дәлірек айтқанда, «Ағартушылық кезеңінде пайда болған үрдіс - метафизикаға, күмәнмен қарап, «ғылым», «білім» тек жаратылыстану ғылымдарына тән» [13, 1-2 б.] деген түсінікке, континенталды еуропада белең алған қарсыласу актісінің шырағын ұстаған, «білім» алудың не екенін қайтадан қарастыруды талап еткен Дильтейдің танымын талдау.

Толығырық айтқанда, XIX ғасыр эпистемологиялық дағдарыстың басы еді. Өйткені, әлеуметтік ғылымдар өзін жаратылыстану ғылымдарымен зерттеу объектісі және әдісі жағынан бірдей екендігін жариялаған болатын. Себебі, XIX ғасырдың ғылым түсінігі жаратылыстану ғылымдарының объектісі мен әдісін мойындаумен шектелген еді. Жаратылыстану ғылымының негізі болған ғылымдағы «объективтілік» ғылымның ортақ талабы және негізгі сапасы деп қабылданған. Ол өз кезегінде «ғылым» болғысы келетін әлеуметтік ғылымдардың «объективті» деген талапқа сай келуін талап етті. Әлеуметтік ғылымдардағы әмбебап, объективті білімдерді өндіру үшін қандай «әдісті» қолдануға болады деген сұрақ әлеуметтік ғылымдардағы «әдіс» пікірталастарын туғызды.

XIX ғасырда басталған «әдіс» пікірталастарында әлеуметтік ғылымдардың жаратылыстану ғылымдарындай «объективті» ақпарат беретін «объективті» әдісті іздестіру жүріп жатқан уақытында, Дильтей әлеуметтік ғылымдарға жаңа «әдіс» іздеудің басқа өлшемін көрсетеді. Дильтей екі ғылымның зерттеу алаңы екі түрлі екенін айтады. Оның ойынша, әлеуметтік ғылымның жаратылыстану ғылымынан айырмашылығы, зерттеу объектісі мен қолданатын әдісінде деп көрсетеді. Әлеуметтік ғылымның зерттеу объектісі «адам», ал қолданылатын «әдісі» «түсіну» дейді.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу барысында рух ғылымының логикалық эмпиризм әдісінің дәурені жүріп тұрған кезеңде, өзінің «ғылым» әлемінде орын табуының тұжырымдамалық және философиялық талдауы жасалынды.

Зерттеуде қойылған міндеттерді шешуде континенталды еуропамен англосаксон әлеміндегі ғалымдардың ауқымды зерттеулері мен ғылыми танымның жалпы әдіснамасына сүйендік. Сондай-ақ, тақырыпты зерттеуде гуманитарлық ғылымдарда кеңінен қолданылып жүрген тарихи, компаративистикалық, герменевтикалық, феноменологиялық, концептуалды талдау әдісі қолданылды. Сонымен қатар, мәтіндерді зерттеуде салыстырмалы-тарихи және тарихи философиялық талдау әдістері кеңінен қолданылды. Философия тарихындағы рух ғылымының табиғат ғылымдарының әдістеріне қарсы сын ретінде пайда болуының себептері тұжырымдамалық, проблемалық-теориялық зерттеулер арқылы көрсетілді.

XIX-XX ғасыр эпистемологиясына тарихи анализ

Неге бұл мақалада Дильтейдің танымына ерекше көңіл бөліп отырмыз, неге оның көзқарастарын қайтадан ашып көрсету маңызды деп есептейміз? Ағылшын ғалымы К. Скиннер 1985 жылы жазылған «The Return of Grand Theory in Human Sciences» еңбегінде мынадай мәселені көтерген болатын. «Философияның, басқа, саясаттану, психология, әлеуметтану сынды ғылымдармен арақатынасын ашып алуы дұрыс үрдіс» [12, 4 б.]. Байқап қарағаныңыздай философия және «басқа» деп қарастырылуының себебі, философияны ғылым ретінде мойындамауынан шыққан. Яғни философияның бұдан былайғы қызметі жоғарыда аталған ғылымдардың ұғымдарына талдау жасау ғана болып тарылып қалды [12, 4 б.]. Мысалға, 1950-60 жылдары жазылған «философиялық еңбек» деп танылған ағылшын ғалымы Р.М.Харенің «Language of Moral» еңбегі «моральдің» өзін емес, «моральдің тілін» ғана талдаумен шектелген. Тағы да мысал келтірсек, Т.Д. Уелдонның «Vocabulary of Politics» еңбегі, саясаттың өзін емес, тек саясаттың сөздігін ғана талдауға бағытталған. (Бұлар философиялық кітаптар деп танылды). Осы іспеттес кітаптар баршылық. К. Скиннер осыдан түйіндейтініміз мына мәселе дейді: «Философия XIX ғ. соңынан бастап, саясаттану, психология, әлеуметтану сынды аландарды зерттеуге жарамсыз танылып, «ғылым» әлемінде шекарасы өте тар бір бөлек әлем болып танылды. Тіпті, философияны ғылым деп танығандардың өздері де, бұдан былай философияның жүйелі дәнеңесінің жоқ екендігі жайлы, қазіргі саяси, әлеуметтік мәселелерді бір ғана эмпирикалық

тәсілдермен шешуге болатындығы жайлы ойларды қабылдай бастады» [12, 4 б.]. Жоғарыда айтылған ойларға сүйенген әдістер, бүкіл әлеуметтану, гуманитарлық ғылым алаңындағы құбылыстарды түсіндірудің бірден бір дұрыс жолы деп танылды. Басқаша айтқанда, жаратылыстану ғылымында әрбір табиғи құбылыс қалай зерттелсе, адам да, қоғам да дәл сол тәсіл болмаса да соған ұқсас тәсілмен зерттелмек. Аталмыш әдістің маңызды сипаттары болған, мантық (логика) операцияларын теорияға немесе практикаға негіздеу тәсілі, белгілі бір қорытынды алуға ғана бағытталған, көптеген техникалық құралдар мен операциялардың жиынтығы болып табылатын әдістер, қаншалықты адамды, оның психологиясын, адамдардан құралған қоғамды тануы мүмкін? Бұл сұраққа Испан философы Ортега и Гассет: «Жаратылыстану ғылымы дәстүрімен ойланып қалыптасқан бір ғалым, адамды зерттегенде, оның табиғатын ортаға шығаруға тырысады. Алдыменен ғалым қарайды, қараса адамның денесі бар, дене ол – зат, дереу оған физиканы қолданады. Ал, дене өз кезегінде бір организм, яғни биологияға кезек береді. Содан, зерттей келе адамның және жануардың да ешқандай денесімен айқын байланысы жоқ бір рухани механизмінің бар екендігіне көз жеткізеді. Ойлана келе, ол механизмнің зерттеу пәні ретінде жаратылыстану ғылымының тәсілдерімен қаруланған психологияға итереді. Осымен үш жүз жыл адамзат баласы адамның табиғатын тану үшін осы тәсілді қолданып келеді. Бұл үрдіс денесі бар, организмі бар, механикалық бір психикаға ие, қоршаған орта заңдылықтарына бағынған бір материалды зерттеуде, бірақ бүтін бір адамды емес» дейді Гассет [7, 16 б.]. Гассеттің ойынша «Адам – бір зат емес, оның табиғаты деп сөз таластыру қате. Адамның алдын ала берілген табиғаты жоқ. Адамның тек тарихы бар» [7, 39 б.]. Гассеттің танымына қарағанда, адамды тану үшін оның тарихына үңілу қажет. Ал оның тарихы сол өзі өмір сүріп отырған уақыттан, мәдениеттен, қоғамнан, саяси жағдайдан бөтен еместі. Осының барлығы бірігіп адамның тарихын құрайды. Бірақ, позитивистік дәстүрдің дәурені жүріп тұрған уақытта «Man as a subject for science» яғни, «адам - ғылымның зерттеу пәні ретінде» тақырыбында еңбектер жарияланды. А. Айердің бұл еңбегі сол дәуірдің ұраны сияқты еді. Айер логикалық позитивизмнің атақты өкілдерінің бірі.

Англосаксон дүниесінде мойындалып, ғылым әлемінде легитимділігін иемденген «логикалық позитивизмге» негізделген «аналитикалық философия» танымына, континенталды философия өкілдері өздерінің қарсы пікірлері мен еңбектерін қоя бастады. «Континенталды философия өкілдерінің пікірінше, адамның мінез-құлқы мен санасын, ақылы мен жанын, мәдениеті мен сенімін түсіндіру – материалды дүние мен табиғи құбылыстарды түсіндірумен тепе-тең әдіс емес. Осыған орай, логикалық позитивистердің, барлық «сәтті», «дұрыс» деген зерттеулері, дедуктивті,

экспериментке негізделген зерттеу болуы керек деген түсініктеріне күмән келтіріле бастады» [12, 6 б.]. Байқасаныздар, мақалада «континенттік философия» және «аналитикалық философия» деп қарсы қойылып жатқан терминдер географиялық ерекшеліктеріне қарай емес, көбінесе таным жүйесіндегі өзгешеліктері негізінде бөлініп жатыр. Бұл, дәл «East» пен «West» деген бөлінушілікке ұқсас келеді. Аталмыш бөлінудің түбірі де географиялықтан гөрі идеологиялық болып табылады. [13, 5 б.].

Бұл екіжақты болып жатқан тартыстың негізі, эпистемологияға берілген түсініктердің екі түрлі болуынан деп пайымдасақ болады. Алғашқы, «білім деген не?» сұрағын Платон өзінің диалогтарында қойып, жауап іздеген болатын. Одан бері 2500 жыл өтсе де эпистемология мәселесі қозғалғанда Платонды айналып өту мүмкін емес. Платон «Теэтет» еңбегінде, Сократқа Теэтеттен «білім» деген не? деп сұратады. Платон «білім» сезімге немесе пікірге негізделмейді дейді. Платонның ойынша, «қабылдау» (восприятие, perception) тек өз алдына бізге білім бере алмайтындығы туралы айтады. Оның ойынша, қабылдауды білімге айналдыру үшін біз белгілі бір элементтерді оның құрамына қосуымыз керек. Олар мына элементтер: «logos, alethe, doxa», яғни «justified true belief», «обоснованное истинное убеждение», «ақылға қонымды шынай сенім» деген [10, 151-208 б.]. Осы түсінік еуропа дәстүрінде ұзақ жылдар бойы сақталды. Тек XVII ғасырдан бастап қана эпистемологияға қатысты жаңа пікірлер туындай бастады. Егер жалпылама айтатын болсақ, «эпистемологияның тарихы, екі негізгі бөлікке бөлінеді: Классикалық эпистемология және модерндік эпистемология деп. Классикалық эпистемология, Аристотельдің танымына негізделген, заттың немесе объектінің таныла алатын, яғни, біліне алатын мүмкіндігіне көңіл бөлсе, модерндік эпистемология Декарт, Локк және Кант көзқарастарынан әсерленіп, субъектінің, танушы санасының, ақылының білу күшінің мүмкіндіктерін тануға басымдық берген екен. Модерндік эпистемология да өзінің ішінде екі үлкен бағытқа бөлінеді. Біріншісі Р.Декарттан басталған модерндік эпистемологияның негізгі таным іргетасы, ақиқат (truth) және болмыстан гөрі (being) «анық білімге» (reliable knowledge) жету туралы ойлары болған еді [2, 49 б.]. Яғни «анық білімнің» мүмкіндігін, дәл, апашық қағиданың қайнар көзін түсініп, білімнің негізінде жатқан бірінші қағиданы ортаға шығаруды мақсатқа айналдырған, білімге жетудің бұл түріне «фундаменталды» білім теориясы (foundationalism) дейміз. Декартша айтсақ: «Тек қана ақылымыздағы анық және күмән келтіре алмайтын нақты білім бола алатын объектілермен ғана жұмыс жасауымыз керек» [3, 10 б.]. Бұл түсінік континенталды философия өкілдеріне, атап айтқанда, Спиноза, Лейбниц, Кант, Гуссерель сынды ғалымдарға өз әсерін тигізді. Ал, модерндік эпистемологияның екінші дәстүріне келетін болсақ,

жоғарыда аталған теорияға қарсы шыққан, Гегель тарапынан үгіттелген «фундаментализмге қарсы білім теориясы» еді. Гегелдің ойынша, нақты білімді, негізгі, ең алғашқы қағидадан бөліп алу мүмкін емес. Өйткені ең негізіндегіні растайтын немесе керісінше теріске шығаратын басқа бір қағиданың болуы қажет деп таныды. Сондықтан, Гегельде, білімнің бастапқы қатып қалған, өзгермейтін сипаты бар деген түсінік – қате. Керісінше, білім өзгермелі, динамикалық сипатқа ие. Өйткені, Гегель бойынша білім, абсолютті рухтың өзін-өзі тану қозғалысы процесінде туындайды [3, 49-50 б.]. Ал, қазіргі заман (contemporary) эпистемологиясы болса, модерндік эпистемологияның жалғасы ретінде танылып жатыр. Қазіргі заман эпистемологиясының, тағы да бір атауы – эпистемологиялық деп аталады. Бұл да өз кезегінде аналитикалық тәсілдерді қолданғаннан кейін берілген есім. Қазіргі заман эпистемологиясы өз ішінде бірнеше бір-біріне қарама қайшы көзқарастардың тартысынан тұрады. Мысалға: internalism-externalism, fundamentalism, functionalism, truth, reality» т.б. [9, 12 б.].

Эпистемологияның жалпы қаншаға бөлінетінін, ішінара негізгі қандай тартыстардан тұратыны туралы сөз қозғадық. Ал, мақаланың басында қойылған, «Эпистемологияның өзі не?» деген сұраққа әлі жауап бермедік. Жауап ретінде эпистемологияны зерттеп жүрген бірнеше шет ел ғалымдарының түсініктеріне үңілейік. Француз ғалымы А. Лаландренің «Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie» еңбегінде, *эпистемология бір білім философиясы* [8, 54 б.] деп қарастырған. Ал, Encyclopedia Britannica-ның 2000 жылғы басылымында:

1) «*Эпистемология, гуманитарлық білім табиғатының тамыры мен шекарасының зерттелуі*» деп жазған.

2) Ағылшынша түсіндірмесінде: «*Білімнің табиғатын және мақсатын зерттейтін батыс философиясының бір тармағы*» деп анықтама берген.

3) Ал, Италиян анықтамасында: «*Білімнің қай шарттар негізінде және қай методтарды қолдана отырып, білімге жеткенін зерттейтін философияның бағыты*» деп анықтама берген екен. [5, 205 б.].

Атап көрсеткен жоғарыдағы дәстүрлі түсінікке сенуден бас тартып, метафизикаға күмәнмен қарап, эмпиризммен бірлікте, ғылыми-позитивистік әлеуметтану үрдісін құрғысы келген англосаксон дүниесінің түсінігіне қарсы Германияда үлкен бір қозғалыс басталды. Бұл қозғалыс «неміс тарих философиясы» деп аталатын, өздерінің позитивисттік дүниетанымға қарсы көзқарастары болғаныменен, оны жоққа шығармайтын, бірақ позитивизмнен басқа ғылымтанудың әдістері мен қағидаларын ұсынған қозғалыс еді.

В. Дильтей танымындағы рух ғылымы

Бұл қозғалыстың басталуына бірден бір Дильтейдің көзқарастары әсер етті. Неміс тарих философиясы мектебінің ойлары, Франциядағы Аннал мектебі, Вебердің әлеуметтік-мәдени теориясы, Гартман мен Хайдеггердің онтологиясы, Гадамердің герменевтикасы және Коллингвудтың тарих философиясының пайда болуына үлкен әсерін тигізді. Дильтейдің «Einleitung in die Geisteswissenschaften» деген кітабын 2000 жылы В.С. Малахов орыс тіліне «Введение в науки о духе» деп аударған болатын. Осы кітапта Дильтей үстемдік етіп тұрған жаратылыстану ғылымдарының әдістеріне қарсы рух «Geist» ғылымы деп атау беріп, аталмыш ғылымның әдістерін айқындауға тырысады. Дильтей жаратылыстану ғылымын жоққа шығармайды, тек оның «ғылым» атауын өзіне ғана тән етіп жекешеліндіріп алғанынымен келіспейді. Яғни, жаратылыстану ғылымының өз алаңы бар, ол ұстай алатын, көре алатын, сезе алатын болмыстарды зерттеу және соған орай сол ілімге ғана тән әдістерді қолдану. Бірақ бұл әдістерді рух ғылымына қолдануға мүлдем болмайды деп таниды.

Дильтей ғылымның классификациясын жасаушы десек қателеспеспіз. Ол, екі ғылым алаңы бар дейді. Біріншісі, жаратылыстану, екіншісі болса «Geist» рух ғылымы. Екеуінің зерттеу алаңдары мен әдістерінің әр түрлі екендігін көрсетеді. «Жаратылыстану ғылымы өзінің танымын, физикалық объекттерді және процестерді бақылау кезінде тауып жатса, ал рух ғылымы өз танымын рухтың «мәлімдемелерінде», басқаша айтқанда, адамның дүниені қабылдау, түсіну және дүниеге байланысты ойларын, қалай және не деп түсінгенін ұғынудан алады» дейді [10, 46 б.]. Екіншіден, жаратылыстану ғылымдарының тақырыбы болған физикалық дүние қазіргі күйімен құрылып аяқталған, біткен болып танылып, тек барлық күйіндегі объекттермен ғана жұмыс жасаса, рух ғылымы өз тақырыптарын, жүздеген жылдар бойғы тарихи процестердің дамуында жүзеге асырылып, әлі бітпеген күйінен іздейді. Басқаша айтқанда, бір хаостық, салыстырмалылық сипатқа ие нысанды танып жатқандай боламыз. Тағы да айта кететін мәселе, рух білімі жалпы заңдылықтарға бағынатын ғылым түрінен емес. Егер жаратылыстану ғылымдарындағы нысандар гомогенді сипатқа ие болса, керісінше рух ғылымында олар гетерогендік сипатқа ие. Бұл дегеніміз жаратылыстану ғылымдарында қате мен күмәнді минимумға қысқарта алады [10, 46-47 б.]. Бұл сипатты біз рух ғылымынан көре алмаймыз өткені бұл ғылымның зерттеу нысаны санай алатын, есептей алатын, ұстай алатын сапаға ие емес. Рух ғылымында, зерттей келе құрылып, барлық заттарға бірдей қолдана алатын заңдылығы жоқ. Яғни, стандартты жалпы заңдылықтар жоқ, керісінше әрбір құбылысты жеке-жеке, болып жатқан уақытына, жеріне, күйіне, шығу себебіне, сапасына

және ең бастысы танымына қарай білу әдісін қолдану бар. Зерттеп жатқан нысанның әлеуметтік, саяси, діни жағдайларын ой елегінен өткізе отырып қарастырады. Бұл тек рух ғылымына тән құбылыс. Дильтейдің айтқысы келіп тұрғанын қате түсінбеуіміз керек, мұндай әдіс жаратылыстану ғылымында жоқ, сол үшін жаратылыстану ғылымы «дұрыс» ғылым емес деп тұрған мағынаға келмейді. Тек екі ғылымның өздеріне тән сипаттарын талдап жатыр. Жаратылыстану ғылымының рух ғылымы қолдана алмайтын қаншама әдісі бар, ол демек рух ғылымы, ғылым болу түсінігінен қалыс қалады деген сөз емес. Яғни, түсінуіміз керек нәрсе, аталмыш алаңдары екі түрлі ғылымдардың танымы, әдісі, зерттеу алаңы әр түрлі болғаныменен мақсаты бір. Мақсаты – ғылым жасау. Жоғарыда эпистемологияны қарастырғанымыздай, «ғылым, білім, білу, қаласаң жаратылыстану, қаласаң Дильтейдің түсінігіндегі рух ғылымы немесе әлеуметтік, гуманитарлық ғылым болсын бұлардың барлығының мақсаты ағылшын тілінде айтқанда «sensible»-ді «intelligible» ету болып табылады. Яғни, естілетін, көрінетін, сезінетін нәрсені алып, оны ақылымызда илеп, оны ойдың пішініне салу және түйю болып табылады. Яғни сезіммен келетін нәрсені ақылымызға түсінікті ету ғылым болып табылады. Мұны мейлі модель дейсіз бе, теория, парадигма, тәсіл немесе әдіс дейсіз бе, одан оның мазмұны өзгермейді. Өйткені, біздің қиялдарымыз, жобалауларымыз, сезімдік танымнан келетін болса, ал пайымдауымыз болса әрқашан ақылмен жүреді [6, 86 б.].

Басқаша айтқанда, білім көрінбейтін дүниені көрілетін формаға келтіруші. Мұны қалай түсінеміз? Мысалы, бір физика ғалымы қоршаған әлемдегі құбылыстарға қарап бізге тек сол құбылыстардың сипатын ғана түсіндірумен шектеле ме? Егер тек сонымен шектелсе онда оның атын ғылым демейтін едік. Онда физиктің негізгі бізге беретін нәрсесі не? Физик бізге, бұл құбылыс неге мұндай болғаны, қалай, ненің әсерінен, не үшін немесе неге қозғалғандығы немесе өзгергендігінің заңдылықтары мен ережелерін танытумен айналысады. Әлеуметтік ғылымдарда да, (рух ғылымдарында) біз осыған ұқсас дүниені жасаймыз: болып жатқан немесе болған фактілер мен оқиғаларға қараймыз, содан соң одан жалпы заңдылықтарды анықтауға тырысамыз. Нәтижесінде, біз, «бұл тарихи құбылыс пен оқиға белгілі бір ережелерге сәйкес жұмыс жасайды» деп түсіндіреміз. Ғылымға осындай жолмен қарау, қате жол емес бірақ, өте қауіпті қателіктердің болуына жол ашатын көзқарас. Ғылым тарихы мұндай екі қателікті көрсетеді. Біріншісі, «anachronism» анахронизм, екіншісі ‘Whigism’. Анахронизм бүгінгінің түсініктерімен, тұжырымдамаларын өткенге апарып, өткеннің оқиғаларын бүгінгі түсініктермен тану немесе таныту. Ал, Whigism болса, өткенді бүгінгі нәтижелерге сәйкес талдау. Бұл кез-келген ғылымда жасалатын және әлі күнге дейін жасалып келе

жатқан қателік [6, 89 б.]. Осы тұста Дильтейдің «Рух ғылымы» түсінігі өте маңызда рөл ойнайтын секілді. Дильтей: *«Әрбір оқиганың сұрақтары мен жауаптарын өз контекстінде берген дұрыс. Ғылым жасауда, табиғат пен ақылға ие болмыстар арасында көпір іспеттес болатын дүние, адамды немесе құбылысты қалай қабылдағаның емес қалай түсінгендігің»* дейді [4].

Бұл жерде айта кететін өте маңызды мәселе, Дильтейдің ойларына әсер еткен 1725 жылы шыққан Джамбатиста Виконың «*la Scienza Nuova*» «Основания новой науки» атты кітабы. Қызығы, бұл кітап жарыққа шыққанда Ньютон әлі тірі еді. Бұл уақыттарға ерекше тоқталуымыздың себебі, Ньютон табиғатты танудың механикалық жолын көрсеткен атақты «*Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica*» яғни, «*Табиғи философияның математикалық бастамалары*» атты кітабы арқылы жаңа жаратылыстану философиясын алып келген еді. Ньютонның заңдарынан кейін, жаратылыстану ғылымдарында қатып қалған, өзгермейтін себеп, құбылыстың негізін зерттеуге емес, қозғалыстың түрленуі кезіндегі модельдерімен, формаларын зерттеуге кірісті. Яғни, жаңа жаратылыстануда, негіз, мән, мазмұн, бастама немесе рух мәселесі қарастырылмайды, керісінше қозғалыстағы табиғаттың құрылымы (structure) және қатынастарын (connections, relations) зерттеу алдыға шығады [6, 91 б.]. Осы қалыптасып келе жатқан ғылыми танудың үрдісіне Виконың жоғарыдағы аталған еңбегі реакция ретінде шықты. Вико өз еңбегінде былай дейді: «Әлемді біз жаратпадық, әлем бұл құдайдың жаратылысы, демек әлемді тек Жаратушы ғана біледі. Біз өзіміз жаратпаған дүниені ешқашан біле алмаймыз. Біз тек өзіміздің жаратқан нәрсемізді ғана біле аламыз. Ал адамның жаратқан нәрсесі – ол оның тарихы. Сол үшін бізге маңызды дүниелер – тарих, әдебиет және поэзия» дейді [1, 142-150 бб.]. Осы түсініктен жолға шыққан Дильтей XIX ғ. ортасынан бастап XX ғ. басына дейін өз теориясын ұсынады. Бірақ, Виконың танымындағы тарих түсінігі, өзінің заманына, сол кездегі ғылым контекстіне қарай Дильтейдің тарих философиясынан өзгеше болды. Әлбетте, ол ойға сиярлық зат, өйткені арасындағы екі ғасыр, ол уақыттың ортасында болып жатқан ғылыми төңкерістер жаратылыстану ғылымының мәртебесін өсіре түсті. Содан кейінгі Канттың теориялары, неміс романтизмінің келуі, атап айтқанда Готфрид Гердердің түсініктері, Гегельдің теориялары, Дильтейдің ойының пайда болуына әсер етті десек болады. Осылайша батыс еуропа әлемінде «тарих философиясы» деген пән дүниеге келді.

Яғни, үш ғасырдай шындалып келе жатқан, Дильтейдің түсінігіндегі адамды «бүтінімен» тануға тырысатын рух ғылымы қандай әдістерді мақұлдайды екен? Бұл ғылым тарихи-философиялық әдісті ортаға қояды.

Қазіргі, гуманитарлық, әлеуметтану, саясаттану, мәдениеттану т.б деп жүргеніміз Дильтейдің түсінігінде рух ғылымы болып табылады және осылардың ортасында тарихтың рөлі жоғары. Мысал ретінде, жаратылыстану ғылымдарында физиканың рөлі қандай болса, рух ғылымында тарихтың тарихи әдісті ұсынушы ретінде рөлі де дәл сондай жоғары.

Дильтейдің танымындағы рух ғылымы қандай әдістерге сүйенеді және олардың сипаты қандай? Олар:

- интерпретациялау арқылы түсіну. Жоғарыда айтқандай, бұл ғылым білуге емес, түсінуге негізделген. Ал, интерпретация болса түсінуге апаратын бірден-бір жол деп таниды;

- жаратылыстану ғылымы бақылаушы адамға қалай тәуелді болса, рух ғылымы да түсіндіруші адамға дәл солай тәуелді;

- жаратылыстану ғылымында теориялық көзқарастың маңыздылығы қандай жоғары болса, тарихи әдісте рух ғылымына жұмыс жасайтын, белгілі бір ғылыми позицияны алып, сол позицияны түсіну үшін талқыға салу, интерпретация жасау өте маңызды;

- Рух ғылымында интерпретация екі жақты жүреді (герменевтикада да солай). Мысалы, жаратылыстану ғылымдарында, қоршаған ортадағы ағашқа қарап оны тануға тырысқанымызда ол ағаш мені тануға еш тырыспайды. Немесе ағаш өзін-өзі менің түсінгендігіме қарай көрсетпейді. Яғни, бақылаушы субъектпен ешқандай байланысқа, диалогқа түспейді. Бірақ, рух білімдерінде екі жақты герменевтикалық тану бар. Жаңадан келген саяси, әлеуметтік теориялар адамдарға, қоғамға әсерін тигізіп өзгертуі мүмкін, сол сияқты қоғам да жаңа теориялардың келуіне себепкер болуы мүмкін. (Қоғамда пайда болған сұраныстар мен қажеттіліктер жаңа теориялардың келуіне себепкер болып жатады, әрине егер олар үгіттелмеген болса...);

- жаратылыстану ғылымдарында ескірген теорияны жаңадан қолдана алмаймыз. Мысалға, жақсы физик болу үшін физиканың тарихын өте жақсы білудің қажеті жоқ. Ал, рух деп отырған, адамтану немесе қоғамды түсіну, адамды түсіну ғылымдарында әрбір теорияны білу маңызды;

- рух біліміне герменевтикалық талдау жасау өте маңызды. Кез-келген түсінік тіл таңдайды, жер таңдайды, уақыт таңдайды, мәдениет пен дін және ең маңыздысы оның келу себебі болады. Мағынаны түсінудің шарты оның мақсатын түсіну [6, 95 б.]. Кез-келген нәрсенің ниетін, мақсатын көргенде түсінесің. Мағына мақсатқа қарай формасын табады. Міне, бұл – рух деп отырған ғылымның әдістері болып табылады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, мынандай ой түйіндеуге болады. Білімнің ғылым болуы үшін, мейлі ол жаратылыстану, әлеуметтану ғылымы болсын, оның әдістемесі болуы керек. Сонымен, бұл жерде мәселе ең жалпы мағынада әдіснамалық мәселе. Дильтейдің мақсаты – рух ғылымдарының жаратылыстану ғылымдарынан ерекшеленетін өзіндік әдіснамасы бар екенін таныстыру. Оның қарсылығы жаратылыстану ғылымының әдістері барлық ғылымдарға бірдей қолданылуы мүмкін деген болжамға қарсы көзқарас болды. Бұл жерде қате түсінбеу керек мәселе, Дильтейдің ойы позитивті ғылымды дұрыс емес ғылым емес демейді. Оның ойынша, рухани ғылымдар тек өз саласында, өзінше жұмыс істей алады. Жаратылыстану ғылымдарының зерттеу әдісімен ешқандай байланысы жоқ дейді. Әрине бұл ХІХ ғасырда басталып қазіргі заман философиясына серпін берген ой жүйесі еді. Қазіргі таңда бұл дәл Дильтей айтқан жолмен қаралмайды. Өйткені уақыт өте келе Дильтейдің теориясы дамыды, интерпретацияланды, жаңа ойлар дүниеге келді. Бірақ ғылым түсінігінің жаратылыстану аясында ғана патенттелуі Дильтейдің ғылымдар классификасынан кейін өз күшін жоя бастады.

Мәселен: эпистемологиялық зерттеудің өте маңызды болуының негізі (тәжірибе, логика, ақыл, концепция, пайымдау, қорытынды) сияқты жекелеген категорияларға байланысты емес, қазіргі таңда ол дәстүрлерге (Фейерабэнд), конструктивистік эпистемологияға (Башляр), тақырыптарға (Дж. Холтон) және Парадигмаларға (Т.Кун) байланысты болып тұр дейді аталмыш зерттеушілер. Басқаша айтқанда, қазіргі заман қоғам танушылардың мақсаты білімге жетудің бірден-бір жолы тек қана ғылым емес, білімге жетудің жолдары көп, ғылым дәстүрі жай ғана сол жолдардың бірі екендігін көрсету демек.

Мақаламызда көрсетілген Дильтейдің теорияларына келіспейтін постмодернизм, постструктурализм ағымдарының ойлары жетерлік. Тіпті Ж. Дерриданың өзі Дильтейдегі мәтіннің мәнін түсіну мәселесіне үлкен күмәнмен қарайды. Ол ешқандай мәтіннің өзгеріске ұшырамайтын, қатып қалған мәні болмайтындығы туралы айтады. Г. Гадамер мен Ж. Дерриданың арасындағы ішінара тартыстың да негізі осында жатыр. Ал, Ю. Хабермастың ХХ. ғасырдың аяғында кең қолдыныста болған «дискурс» мәселесі, Дильтейдің танымынан алыс емес екендігін айтуға болады. Қарама-қайшы ойлардың болуы философия әлемінде, зерттеулерде шартты дүние деп қарастырсақ, ал Дильтейдің рух ілімі сол қарама-қайшылықтарды тудырған қазіргі заманның философиялық ағымдарының серпін беруші күші секілді.

Дильтейдің ғылым танымы қазіргі заман философиясының көптеген

мектептері мен жекелеген философтардың ойларына әсерін тигізген та-
ным деп тани аламыз.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Вико Д. Основания Новой Науки. – Москва: ИСА. Перевод, 1994. – 656 с.
- 2 Çüçen K. Rules for the Direction of the Mind. – New York: Translate, 2011. – 399 p.
- 3 Descartes R. Rules for the Direction of the Mind. – New York: Translate, 1998. – 382 p.
- 4 Dilthey W. Hermeneutik ve Tin Bilimleri. – Istanbul: Paradigma Yayınevi, Çevirme, 1999. – 123 s.
- 5 Encyclopedia Britannica. – London: Archibald Constable and Company, 2000. – 480 p.
- 6 Fazlıoğlu I. Felsefe-Tarih ilişkisi. Ihsan Fazlıoğlu çalışmaları. – İstanbul, 2018. – 261s.
- 7 Gasset J. O. History as a system. – New York: Norton, translate, 1962. – 93 p.
- 8 Lalande A. Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie. – Paris: Presses Universitaires de France, 1947. – 455 p.
- 9 Mehdiyev N. Çağdaş Epistemolojiye Giriş. – Istanbul: İnsan yayınevi, 2011. – 297 s.
- 10 Özlem D. Tarihselci Gelenek: Dilthey-Weber-Gadamer. – Istanbul: Notos Kitap Yurdu, 2018. – 294 s.
- 11 Platon. Theaetetus. – Oxford: Preus, 2007. – 62 p.
- 12 Skinner Q. The return of Grand Theory. – New York: Cambridge University press, 1985. – 215 p.
- 13 West D. An Introduction to Continental Philosophy. – Cambridge: Polity Press, 1997. – 354 p.

Transliteration

- 1 Viko D. Osnovania Novoi Nauki. – Moskva: ISA, perevod, 1994. – 656 s.
- 2 Chuchen K. Rules for the Direction of the Mind. – New York: Translate, 2011. – 399 p.
- 3 Descartes R. Rules for the Direction of the Mind. – New York: Translate, 1998. – 382 p.
- 4 Dilthey W. Hermeneutik ve Tin Bilimleri. – Istanbul: Chevirme, Paradigma Yayınevi, 1999. – 123 s.
- 5 Encyclopedia Britannica. – London: Archibald Constable and Company, 2000. – 480 p.
- 6 Fazlıoglu I. Felsefe-Tarih ilishkisi. – Istanbul: Ihsan Fazlıoglu chalışmaları, 2018. – 261s.
- 7 Gasset J. O. History as a system. – New York: Translate, Norton, 1962. – 93 p.

8 Lalande A. Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie. – Paris: Presses Universitaires de France, 1947. – 455 p.

9 Mehdiyev N. Chagdash Epistemolojiye Girish. Istanbul, İnsan yayinevi, 2011.– 297 s.

10 Ozlem D. Tarihselji Gelenek: Dilthey-Weber-Gadamer. Istanbul, Notos Kitap Yurdu, 2018. –294 s.

11 Platon. Theaetetus. – Oxford: Preus, 2007. – 62 p.

12 Skinner Q. (1985). The return of Grand Theory. – New York: Cambridge University press, 1985. – 215 p.

13 West D. An Introduction to Continental Philosophy. – Cambridge: Polity Press, 1997. – 354 p.

Рыстан Ж.К., Турсынбаева А.О.

Эпистемология науки о духе

Аннотация. Целью данной статьи является изучение теоретической и методологической основы науки о духе, которая используется с XIX века и до сегодняшних дней. Прежде всего, акцентируется внимание на различных понятиях эпистемологии и дается этимологическое значение эпистемологии и анализируется ее развитие в истории философии. Дается углубленный анализ методов науки о духе, возникших в контексте новой эпистемологической революции.

Данная статья направлена на систематический обзор и изучение вклада таких исследователей и философских направлений науки о духе как: В. Дильтей, школа герменевтики Э. Гуссерль, М. Хайдеггер, Г. Гадамер, а также современный представитель К.Скиннер. В статье рассматриваются методы науки «Geist» предложенный В. Дильтеем, где анализируются методы науки о духе и его влияния на методы современной науки. Дильтей делил науку на две части: духовную и естественную. Движение, начавшееся под девизом науки о духе, впоследствии привело к возникновению исследовательских методов и направлений в гуманитарных и социальных науках, таких как герменевтика, феноменология, историзм, релятивизм, психология, структурализм, конструктивизм.

Ключевые слова: эпистемология, наука о духе, естественные науки, классификация, позитивизм, логический позитивизм, герменевтика, интерпретация, философия истории.

Rystan Zh., Tursynbayeva A.

Epistemology of the Spiritual Science

Abstract. The purpose of this article is to study the theoretical and methodological basis of the science of the spirit, which has been used from the 19th century to the present day. First of all, attention is focused on various concepts of epistemology and the etymological meaning of epistemology is given and its development in the history of philosophy is analyzed. An in-depth analysis of the methods of the science of the spirit that arose in the context of a new epistemological revolution is given.

This article is aimed at a systematic review and study of the contribution of such researchers and philosophical direction of the science of the spirit as W. Dilthey, the school of hermeneutics E. Husserl, M. Heidegger, G. Gadamer, as well as the modern representative C. Skinner. The article deals with the methods of science "Geist" proposed by V. Dilthey, where the methods of the science of the spirit and its influence on the methods of modern science are analyzed. Dilthey divided science into two parts: spiritual and natural. The movement, which began under the motto of the science of the spirit, subsequently led to the emergence of research methods and trends in the humanities and social sciences, such as hermeneutics, phenomenology, historicism, relativism, psychology, structuralism, and constructivism.

Key words: epistemology, science of the spirit, natural sciences, classification, positivism, logical positivism, hermeneutics, interpretation, philosophy of history.